

Персні із скіфських пам'яток в колекції Музею історичних коштовностей України

Серед особистих скіфських прикрас, що входять до збірки Музею історичних коштовностей України, персні посідають за кількістю та різноманітністю форм друге місце, поступаючись лише сережкам. Це говорить про їх популярність у скіфському суспільстві, адже персні носили і жінки, і чоловіки і діти. Наша колекція налічує 135 екземплярів. Вони виготовлені, звичайно, із золота чи срібла і лише поодинокі екземпляри із заліза чи бронзи, плакованих золотом.

Дана категорія виробів розглядалася перш за все в статтях-публікаціях пам'яток, звідки вони походять, вивчалась такими відомими дослідниками античних прикрас, як О.Я.Неверов, М.І.Максимова та ін. Але найбільш детально (типи, техніка виконання, походження, можливі центри виробництва) скіфські персні викладені в зведенні археологічних джерел В.Г. Петренко "Украшения Скифии VII-III вв. до н.э.". Автор, врахувавши 255 прикрас із 130 комплексів, розділила їх на три відділи: дротяні, пластинчасті та литі, за технікою виконання та матеріалом. Кожен з цих відділів розділено на відповідні типи, підтипи та варіанти. Всього визначено 15 типів, при цьому за типові ознаки взяті форма щитка та дужки, а за варіантні – наявність чи відсутність орнаменту на щитку, дрібні деталі форми. Окремо дослідниця виділила у IV відділ персні, зроблені у складній техніці, що поєднувала лиття, покриття золотим листом, скань та філігрань, розділивши їх також на типи (від № 15 по 18) з відповідними варіантами. Таким чином ми маємо такий загальний класифікаційний ланцюжок: відділ – тип – підтип – варіант.

Розглядаючи персні з колекції нашого музею, ми, звичайно, перш за все будемо відштовхуватися від запропонованої класифікації, адже автор вивчила всі відомі їй на той час прикраси, що зберігалися в різних колекціях. Звичайно завдяки археологічним розкопкам вони, тобто колекції, поповнилися новими

знахідками, які не ввійшли до зведення. Деякі з них опубліковані в різних виданнях, інші, нажаль, ні. Крім того, окремі, що ввійшли до монографії Петренко, описані та зображені на таблицях не зовсім чітко, і тому не можна отримати повного уявлення про їх форму, тим паче техніку виконання.

Нам здається, що систематизація перснів з колекції нашого музею потребує трохи іншого підходу, адже прописною є вимога до опису експоната: він повинен бути таким, щоб з його допомогою (без фото) можна було уявити, який же вигляд має той чи інший предмет. Тому ми вирішили, що правомірним буде поділ перснів та колець на два відділи (за абрисом чи загальною формою): I – кільця (дротяні та виготовлені із металевої смужки); II – персні з щитками, а всередині відділів на групи, підгрупи, типи та варіанти. Групи виділяємо за технологічними особливостями виготовлення виробу.

Окрему групу прикрас першого відділу складають дротяні колечки “у один виток”, та багатовиткові, виготовлені з круглого, овального чи прямокутного у розрізі стрижня. Окремий тип складають кільця “прості”: кінці їх потоншені, обрубані, близько підходять один до одного чи трохи заходять один за одний (Табл. I, 1-3). В нашій збірці ми маємо один екземпляр – золоте дротяне колечко з потоншеними кінцями, що заходять один за одний з жіночого поховання Товстої Могили (Табл. I, 3).

За спостереженнями В.Г. Петренко найбільш ранній екземпляр подібних прикрас відноситься до другої половини VI ст. до н.е., а з середини V ст. до н.е. вони зустрічаються в пам'ятках Нижнього Дону та Криму, а у Степу доживають до IV ст. до н.е. Примітно, що подібні оздоби робили в основному з бронзи, зрідка із срібла, а золотих взагалі мало. І не дивлячись на досить просту техніку виготовлення, такі кільця чомусь не набувають поширення у пам'ятках IV ст. до н.е.

У названій групі ще один тип складають кільця спіралеподібні з двома варіантами: до першого належать *дротяні* у 2,5 та більше обертів спіралі. В нашій колекції ми маємо 2 екземпляри: кільце у три витки, виготовлене із круглого у перетині, трохи сплющеного дроту, на розклепаних кінцях якого нанесено, виконане в техніці гравірування, стилізоване зображення змії (з поховання “амазонки” в кургані № 3 поблизу с. Мирне Бориспільського району

Київської області) і також спіралеподібне у 10 витків кільце з чоловічого поховання Товстої могили, кінці якого оформлені зображенням голови лева в фас (Табл. I, 4). Прикраси такого типу за спостереженнями В. Г. Петренко поширюються у IV-III ст. до н. е. у Скіфії на досить великій території. Примітно, що персні, кількість витків спіралі яких сягала десяти, характерні для чоловічих поховань.

У даному відділі ми маємо ще одну групу: *лїті*, виготовлені із золотої смужки кільця. Всього їх 3 екземпляри.

До них належить вишукана прикраса у два з половиною витки, кінці зі стилізованими фігурками левів на кінцях, що походить з невизначеного, пограбованого поховання № 1, кургану № 4 поблизу с. Піски Баштанського району, Миколаївської області. Два персні зі смужки у три з половиною витки, що з боків прикрашена пружком з косими насічками, а на кінцях масками левів, походять із поховання елінізованої скіфянки в Трьохбратньому кургані (Табл. I, 5).

До відділу II входять персні з щитками. З них найбільшу у кількісному вираженні групу складають прикраси з розімкненими шинками. Саме на цій ознаці робить акцент і О. Я. Неверов, який у статті “Металлические перстни эпохи архаики, классики и эллинизма из Северного Причерноморья (опыт классификации)” відносить такі персні до окремого V типу, посилаючись на Д. Бордмана, який виділив їх у особливу “понтійську групу”. Ці прикраси відомі в похованнях з IV ст. до н. е., а у IV-III ст. до н. е. у Степу були найбільш “модними”.

Тут ми маємо декілька типів. Найбільш численним є той з них, що включає, так би мовити, найпростіші персні: плаский круглий чи овальний щиток, прямокутна у перетині шинка, кінці якої трохи звужені, заокруглені, інколи загострені (один або обидва) та заходять один за одиний (Табл. I, 6). Таких у нашій колекції – 75 екземплярів. Окрім 2-х з Лїсостепу, всі вони походять із скіфських курганів степової зони, конкретно: з 18 жіночих, 5 дитячих, 12 “невизначених” поховань (тобто тих, де точно встановити стать похованих не вдалось). До останніх також відносяться 2 прикраси невідомого походження (із старих колекцій музею), та ще 2 із розкопок О. М. Лєскова та В. І. Бідзілі

з, на жаль, не встановленою приналежністю до тієї чи іншої конкретної пам'ятки. Таким чином, жінкам належало 40 прикрас, дітям – 12, 19 екземплярів – “не визначені”. Звертає на себе увагу факт відсутності таких перснів у чоловічих похованнях, але, імовірно, серед “невизначених” поховань були і ті, що належали представникам чоловічої статі. Проте, знову звертаючись до вищезгаданого “САИ” ми бачимо, що і там розрахунки вказують на невелику кількість перснів, що походять з поховань чоловіків: лише 2, коли з жіночих – 48, дитячих – 3. Єдине, що мова йде і про ті прикраси, які Петренко виділені в варіанти, а ми відносимо їх до окремих типів. Проте, це ніяк не впливає на загальну картину цього зіставлення, що можна буде прослідити далі.

Ці персні можна з певністю назвати масовою продукцією, що користувалася попитом у різних верств населення: прикраси з дорогоцінного металу ми бачимо у похованнях і знаті, і заможних скіфів, а з бронзи чи заліза – у рядових. Трапляється і поєднання різних металів: частина перснів виготовлена із золота, частина – із заліза чи бронзи, як, наприклад в кургані №5, пох.5 поблизу с.Златополь Запорізької обл., коли праву руку жінки прикрашали 2 золотих, а ліву – бронзовий перстень. Всі вони вирізані із тонкої металевої пластини. Проста техніка виконання надавала змогу виготовляти подібні оздоби у великій кількості.

Прикраси такого гатунку носили на обох руках і частіше непарне число. Окремий тип складають персні, що мають вигнутий за формою пальця щиток (Табл.І,7). Їх у нашій колекції 15 шт. Походять окрім 1-го теж із степової зони. З них 5 знайдені в 4-х жіночих похованнях, 5 в 4-х дитячих похованнях та 2 (одна могила), де стать померлих точно не визначена.

Ще один тип – персні з опуклими (можна ще їх назвати напівсферичними щитками і такими ж як і персні попередньої підгрупи шинками (Табл.І,8). Один з них походить із Лісостепу (чоловіче поховання), інші 6 – із Степу. 5 з останніх належали жінкам, а 1 – “невизначений”. Така форма надавалася щитку, мабуть, ударом інструмента з напівсферичною робочою частиною, що наносився зі зворотнього боку. Щитки інших перснів (виді-

ляємо їх теж в окремий тип), не повністю опуклі: *напівсферичний виступ займає хоч і значну, але не всю площину щитка*. Обидва походять з жіночого пох. № 3 кургану № 17, поблизу с.Привольне Херсонської області.

Можна виділити ще один тип: *щитки перснів декоровані горизонтальною рельєфною смугою* (Табл. I, 9, 10). Щиток овальний, вигнутий за формою пальця, шинка кругла у перетині, кінці звужені і заходять один за одний. Таких ми маємо 2 екземпляри: один золотий (жіноче поховання 2, курган № 3 поблизу с. Богданівка, Херсонська обл.), другий фрагментований залізний з покритим золотом щитком (поховання “амазонки” з кургану № 2 поблизу смт Акимівка Запорізької області). Щиток круглий, шинка пласка, кінці теж заходять один за одний. Маємо такий один: походить з жіночого поховання № 1 кургану № 5 поблизу с. Вільна Україна Каховського району Херсонської обл. До цієї групи, як окремий тип, ми вносимо також перстень з Гайманової Могили (Табл. I, 11). Він зроблений із круглого дроту, потоношені кінці якого заходять один за одний. До кільця припаяно конусоподібний пустотілий щиток. Прикрашений по краю обідком псевдозерні.

До окремої підгрупи входять персні із зображеннями на щитку.

Типологічною єдністю вирізняються прикраси з *припаяною на щиток пластиною, на якій нанесено тиснене зображення* (Табл. I, 12, 13).

Це 5 перснів (жіноче поховання, курган 22, пох. 2 поблизу с. Вільна Україна, Каховський район, Херсонська область) з напаяними на щиток овальними пластинами із зображенням лева, що лежить у профіль ліворуч та перстень із зображенням лева у такій же позі, що походить з кургану № 21, пох. 2 поблизу с. Кам'янка Очаковського району Миколаївської обл. Нажаль, фігурка тварини на останньому дуже зім'ята, але помітно, що відзначається вона ретельною пробробкою деталей і майстерністю виконання. Всі вони мають за основу плаский щиток і пласку шинку з кінцями, що заходять один за одний. Як варіант цього типу ми маємо фрагмент залізного персня, що складається із овального щитка і невеличких залишків шинки. Щиток плакований золотою пластиною, все поле якої зайняте тисненим у високому

рельєфі зображенням фігурки лося, що лежить. Походить з поховання “амазонки” Кутянського могильника (Табл. I, 15).

Ще один варіант складає перстень з вигнутим за формою пальця щитком із унікальним сюжетом: на напаяній на щиток платівці з псевдозерню по краю відтиснута у невисокому рельєфі фігурка скіфа із посудиною в руках, яку він тримає перед мордою тварини (Табл. I, 14). Прикраса походить з поховання дівчинки-підлітка кургану № 4 в урочищі Носаки.

Окремий тип – це персні, на *пласкі щитки яких напаяні зображення фігурок тварин*. Шинки цих прикрас теж пласкі, прямокутні у перетині з кінцями, що заходять один за одний. На овальному щитку 5-ти перснів з жіночого поховання 2 кургану 21 поблизу с. Кам'янка Очаковського району Миколаївської області ми бачимо пустотілі фігурку лева і голову барана в обрамленні (теж напаяний) обідка із дроту з ледь помітними насічками (Табл. I, 16). Мабуть, до цієї підгрупи можна віднести і ушкоджений виріб (теж жіноче поховання з кургану № 29 поблизу с. Пришиб Березнеговатського району Миколаївської області): на овальному щитку персня залишився фрагмент припаяного обідка із рубчастого дроту і шматочки золота.

До окремого типу відносяться і персні зі щитками із золотих монет. В нашій збірці є один екземпляр такої своєрідної прикраси. Це перстень з кургану № 9, пох. 1 поблизу с. Мар'ївка Запорізької області. Щитком його є пантикапейський статер 310-304 рр. до н.е., на аверсі зображена голова сатира ліворуч у вінку, на реверсі – фігурка грифона зі списом у пащі, який йде по хлібному колоску, і напис ПАН (Табл. I, 17). Шинка персня пласка, кінці загострені і заходять один за одний. Три таких персня походять із жіночого поховання Великого Рижанівського кургану.

Окрему групу складають литі персні з суцільними шинками.

В ній типологічно виділяються суцільні *персні у вигляді масивного литого кільця*, передня частина якого – вузький овальний щиток, у деяких випадках на ньому є зображення. Такі прикраси виділені в окремий варіант 11 типу у класифікації Петренко: вони з'являються у V ст. до н.е. і існують протягом IV-III ст. до н.е. В нашій збірці – це срібний перстень, на жаль розламаний на п'ять фрагментів, з пласким овальним щитком і

овальною за формою, але круглою у перетині шинкою, що датується V ст. до н.е. На щитку – плаковане золотом, вдавлене вглиб зображення тварини (кошачий хижак?), що стоїть у профіль ліворуч (з жіночого поховання кургану Малий Чортотлик) (Табл. I, 18). Окремий тип складає золотий перстень із вписаним в овал досить великого щитка прорізним зображенням фігурки грифона, що стоїть ліворуч з піднятою передньою лапою (жіноче поховання № 2 кургану № 22 поблизу с. Вільна Україна на Херсонщині) (Табл. II, 19).

Ще один тип репрезентує литий перстень з пласкою, трохи звуженою посередині шинкою, що розширюється з боків і плавно переходить у прямокутний щиток, який утворюють три “стрічки”, кожна з якої складається із пари стилізованих звернених різнобіч сплющених морд левів (Табл. II, 20). Походить він з кургану № 9 поблизу с. Пруси Черкаської обл. і датується початком III ст. до н.е. Аналогією йому слугує перстень з кургану Кекуватського, що зберігається в ДЕ, який відрізняється більш рельєфними і виразними зображеннями фігурок хижаків.

Підгрупу утворюють і персні зі вставками.

У ній типологічно вирізняються прикраси з *окремо виготовленим і припаяним до шинки щитком-кастом зі вставкою*. З них мають овальну, прямокутну у перетині шинку з розплющеними кінцями, до якої припаяно у двох випадках круглий, а в одному – овальний щиток-каст, виготовлений із золотої стрічки, що “обтискує” вставку так, що її верхній з вирізаними “зубчиками” край заходить на пласку поверхню пастової вставки. По периметру вставки каст прикрашений двома напаяними дротяними обідками і розташованою між ними сканною плетінкою. Походять прикраси з Лісостепу (курган 3, пох. 2 поблизу с. Велика Стариця, Київська область) (Табл. II, 21). Ще один перстень (походить з кургану II, пох. 2, поблизу с. Львове, Херсонська обл.) має пластинчасту, трохи розширену на кінцях дужку, до якої припаяно щиток-сердолікова вставка в оправі. Для вставки використана намистина (про що свідчить наскрізний отвір у ній), яку по периметру щільно обтискує каст, виготовлений із тонкої пластини. Цікаво, що всі названі персні походять із поховань жінок зі зброєю, так званих амазонок і всі датуються IV ст. до

Фрагментована ж прикраса IV ст. до н.е. походить з чоловічого поховання 2, кургану № 11 поблизу с. Нагірне Дніпропетровської обл (Табл. II, 22). Це овальна оправа для вставки виготовлена із продовгуватої прямокутної пластини, широкі сторони якої загнуті так, що утворюють каст, який, імовірно, “обтискував” вставку по периметру. До нього була припаяна срібна шинка, маленький фрагмент якої зберігся. Вставкою був, як писав Б.М.Мозолевський, склоподібний камінь темно-червоного кольору.

Зовсім не схожий на них, але теж зі вставкою, (виділяється в окремих тип) перстень з пограбованого жіночого поховання кургану Малий Чортотлик (Табл. II, 23). Шинка його виготовлена із круглого у перетині дроту, кінці якого трохи відігнуті, розширені та сплюснені. До них (з внутрішнього боку) припаяні стрижні, на які надіта бочкоподібна намистина коричневого кольору з пресованої пасти. Датується прикраса V ст. до н.е. За формою шинки і, можливо, системою кріплення вставки, перстень нагадує прикрасу, що походить з Німфейського кургану № 4. Різняться вони щитком – на німфейському персні – рухлива скляна гема. Можливо, що і на нашому персні спочатку була подібного гатунку гема, яка чи розламалася, чи згубилася, і замість неї у давнину була надіта вищезгадана намистина.

Виділяється нами і підгрупа перснів з високими у вигляді зрізаного конуса щитками. Два з них увійшли до зведення В.Г. Петренко: один з с. Таганча Черкаської області (випадкова знахідка), другий невідомого походження. (Табл. II, 24, 25). Ми маємо в нашій колекції ще один екземпляр: перстень з кургану № 8, пох. I поблизу с. Велика Знам'янка Запорізької обл. Всі вони складаються з овальної шинки, до кінців якої припаяно пустотілий конусоподібний щиток, поверхня якого орнаментована візерунками, виконаними в техніці зерні та скані. Всі персні схожі за характером декору поверхні щитків. На верхній площині щитка перснів із Таганчі та Великої Знам'янки напаяні дротяні розетки. Верх щитка персня невідомого походження не закритий пластиною (скоріш за все вона втрачена), що дає змогу побачити: усередині щиток заповнено якоюсь білою масою, як нам здається, наповнювачем, призначеним для надання тривкості щитку. Імовірно, в пустотілі щитки усіх трьох (включаючи і прикрасу із

Таганчі) була закладена якась маса для підтримки їх форми. Посилаючись на Маршалла Онайко Н.А. вказує на середземноморське походження персня із Таганчі, датуючи його V ст. до н.е. Останні два, зважаючи на схожість усіх трьох, ми теж відносимо до цього часу і також вважаємо середземноморським імпортом.

Окрему підгрупу складають *персні з рухомою дужкою*: так ми умовно називаємо прикраси, що (за О.Я. Неверовим) є імітаціями у золоті кам'яних гем – печаток з рухливою дужкою. Обидва датуються IV ст. до н.е. Це – ефектний масивний виріб з Денисової могили (Табл. II, 27), на лицьовому боці щитка якого припаяна пустотіла фігурка лева, а на звороті – вигравірована сцена терзання грифоном коня, і вишуканий витвір з Трьохбратнього кургану зі щитком, на одному боці якого фігурка скарабея, а на другому тиснене зображення жіночої фігурки у довгому одязі (Табл. II, 28). Вони суттєво відрізняються один від одного і за стилем, і за технікою виконання.

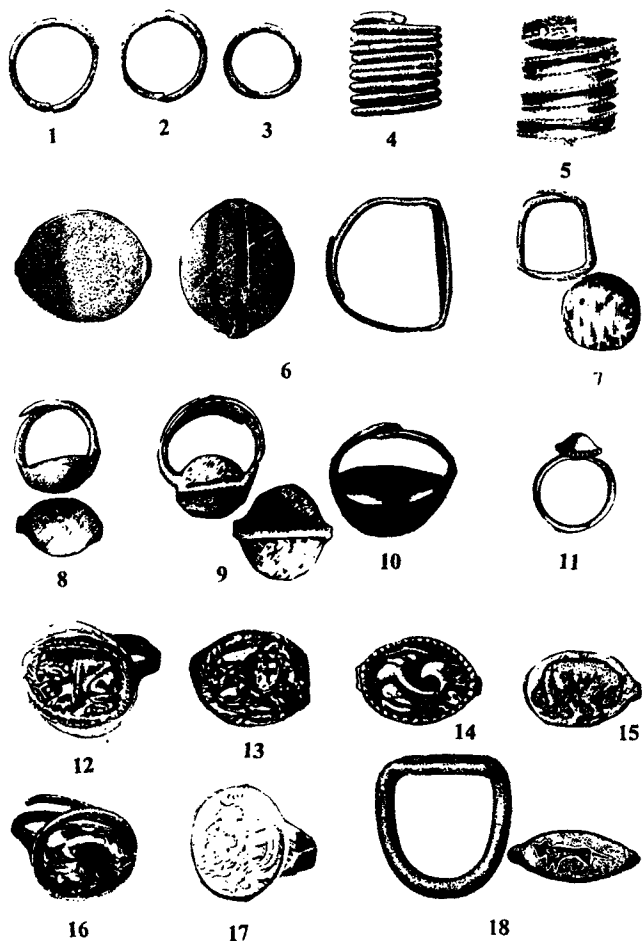
Перший вражає масивністю і майстерно виконаними мотивами скіфського звіриного стилю, другий більш легкими формами і подібністю до античних печаток, в основі яких був камінь – кабошон з наскрізним отвором для рухливої дужки і вирізаним на його опуклій спинці жуком-скарабеєм, а на гладенькій – інталією. Справа в тому, що в скіфських курганах знаходять і справжні (тобто не імітації) подібного гатунку печатки. Але у нас немає відомостей про те, що скіфи користувалися печатками для позначення приналежності майна тій чи іншій окремо взятій особі. Тому, мабуть, і справжні печатки і тим паче їх імітації слугували суто прикрасами, зображенням на яких надавався магічний зміст.

До окремої підгрупи, ми відносимо унікальний перстень, *щитком якого є фігурка тварини (лева)* (Табл. II, 26). Лита шинка цієї оздоби кругла у перетині зі сплющеними мордами левів анфас на кінцях, деталі зображення яких (очі, зморшки та носі та ін.) пророблені різцем в техніці гравірування. До кінців шинки припаяна пустотіла (з половинок) скульптурна фігурка лева, закріплена на квадратній пластині-основі, декорованій по периметру рубчастим дротом.

Ця прикраса (на думку Н.А. Онайко) виготовлена у V ст. до н.е. середземноморським майстром.

Таким чином, ми розглянули таку категорію прикрас як персні. У багатьох давніх і, звичайно, сучасних культурах ці оздоби були і є дуже популярними. Ми вже знаємо про знаковість гривен, сережок у скіфів. Мабуть, що і оздоби, які скіфи одягали на пальці, теж були позначені якимось змістом: ми вже звертали увагу на їхнє, у більшості випадків, непарне число, на те, що носили їх більше жінки, інколи прикрашаючи всі пальці рук. У зв'язку з останнім пригадується давня традиція населення гірського Таджикистану: там жінка повинна була обов'язково носити кільце, без якого рука вважалася ритуально нечистою. Можливо, і у скіфів вони вказували на соціальний статус особи, вік чи сімейний стан, а зображення, що зустрічаються на них мали магічний зміст, адже деякі ми бачимо на інших прикрасах (гривни, браслети), на платівках – оздобах костюму, на предметах озброєння, тощо.

Таблиця І

Кільця та персні з скіфських поховань

1-3 Колючки дротяні у "один виток"

4-5 Кільця багатовиткові

6-18 Персні з щитками

6-10, 12-16 Персні з розімкненими шинками

11 Перстень із щитком припаяним до кільця

17 Перстень з золотою монетою на щитку

18 Перстень литий з суцільною шинкою

Таблиця II

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

19-26, 28 Персні з суцільною шинкою

19 Перстень литий з прорізним зображенням у щитку

21 Перстень з щитком-кастом

24-25 Персні з щитком у вигляді зрізаного конуса (тип "Тачанка")

26 Перстень з щитком у вигляді фігурки лева

27-28 Персні з рухомою дужкою